

НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ГЕНОЦИДУ, СПРОСТОВАНЕ ЧАСОМ ТА ПОДІЯМИ**THE LEGITIMATE DEFINITION OF GENOCIDE IS BELIED BY TIME AND EVENTS****Романов М.В., к.ю.н.,****доцент кафедри правознавства***Полтавський університет економіки і торгівлі*

Стаття присвячена розгляду поняття геноцид в тому виді, який існує в чинних нормативно-правових актах.

Автор аналізує наведене поняття з точки зору його прийнятності і здатності висвітлювати те діяння, яке воно повинне описувати. Основна увага приділена тому, що геноцид в тому розумінні, яке відтворене у міжнародних нормативних актах не містить атрибутивних ознак, які притаманні цьому діянню, що в свою чергу, не дає змоги зрозуміти сутність цього злочину і, відповідно, проводити його належну кваліфікацію. Автор підкреслює, що судова практика у провадженнях, в яких ставилося питання про наявність ознак геноциду беззаперечно свідчить про те, що судді у таких провадженнях завжди були змушені вдаватися до тлумачення кожного окремого випадку, причому не в сенсі розгляду та оцінки фактів, а в сенсі намагання зрозуміти чи можна певні обставини тлумачити як геноцид. І як свідчить та сама практика основні складнощі виникали як раз у зв'язку з тим, що чинне визначення геноциду не містить складу саме злочину геноцид, не містить опису ознак цього діяння, не містить зрозумілих критеріїв, які давали б змогу відмежовувати один випадок від іншого. Все це призводить до того, що геноцид фактично стає злочином політичної волі.

В своїй статті автор ставить ці питання, обґрунтовує неприйнятність існуючого визначення та визначає ті елементи злочину, які потребують включення до визначення і які беззаперечно свідчать про наявність геноцидного наміру. Зокрема, дослідник вважає, що геноцид необхідно визначати не через ознаку фізичного знищення шляхом вбивств або нанесення тілесних ушкоджень, а перш за все через ознаку спланованості, координованості, масовості та системності в діях, результатом яких є знищення середовища необхідного для існування захищеної групи. Саме ця ознака, на думку автора, є визначальною і саме вона вказує на існування геноцидного наміру.

Ключові слова: геноцид, поняття геноциду, Римський Статут Міжнародного кримінального суду, намір на вчинення геноциду, захищена група, елементи злочину геноцид, справи щодо геноциду.

The article is devoted to the consideration of the concept of genocide as it exists in the current legal acts.

The author analyses this concept from the point of view of its acceptability and ability to cover the act it is supposed to describe. The main attention is paid to the fact that genocide in the sense reproduced in international regulations does not contain the attributive features inherent in this act, which in turn does not allow to understand the essence of this crime and, accordingly, to carry out its proper qualification. The author emphasises that the judicial practice in proceedings in which the question of the existence of genocidal features was raised undoubtedly shows that judges in such proceedings have always been forced to resort to the interpretation of each individual case, not in the sense of consideration and assessment of the facts, but in the sense of trying to understand whether certain circumstances can be interpreted as genocide. And as the practice shows, the main difficulties arose precisely because the current definition of genocide does not contain the elements of the crime of genocide, does not describe the signs of this act, does not contain clear criteria that would allow to distinguish one case from another. All this leads to the fact that genocide actually becomes a crime of political will.

In his article, the author raises these questions, substantiates the inadmissibility of the existing definition and identifies those elements of the crime that should be included in the definition and which undoubtedly indicate the presence of genocidal intent. In particular, the researcher believes that genocide should be defined not by physical destruction through murder or bodily harm, but primarily by the attribute of planned, coordinated, massive and systematic actions resulting in the destruction of the environment necessary for the existence of the protected group. This feature, in the author's opinion, is crucial and indicates the existence of genocidal intent.

Key words: genocide, concept of genocide, Rome Statute of the International Criminal Court, intent to commit genocide, protected group, elements of the crime of genocide, genocide cases.

Перш ніж почати викладення роздумів та міркувань, хотілося б зауважити, що ця стаття має більше тяжіння до наповнення «кошику» саме явища або навіть феномену геноциду, ані ж до наукових стандартів викладення. Тут мова буде йти про те, що здається існуючим, а не про те, що потребує підтвердження і виправдання права на існування.

Майже сто років тому Рафаель Лемкін відкрив скриню Пандори. Звісно, що стосовно геноциду такі порівняння можуть здаватися недоречними, але саме так воно й вийшло.

Ця скриня містила таке діяння чи явище, чи феномен (це ми спробуємо зрозуміти), щодо якого з самого початку його визначення як існуючого, почалися сперечання, неузгодженості, протиріччя та негаразди.

Лемкін, просуваючи ідею геноциду, стверджував, що геноцид не обов'язково означає негайне знищення нації, крім випадків, коли здійснюються масові вбивства всіх членів нації. Він, скоріше, означає скоординований план різних дій, спрямованих на знищення суттєвих основ життя національних груп з метою їхнього знищення. Метою такого плану буде розпад політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також знищення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності та навіть життя осіб, що належать до таких груп [1].

Саме ця фраза і є визначенням геноциду. Причому саме таке визначення і є зрозумілим для кожного, хто замислювався над питанням геноциду. Якщо провести порівняння цього «визначення» з тим, яке стало офіційним і в якому закладена неможливість виявлення геноциду, то можна побачити, що критерії констатування геноциду, ознаки його наявності є абсолютно різними. І різниця їх проходить не межею, на якій знаходяться цілком різні явища, а межею, яка вказує на зміст з одного боку і другорядні формальні ознаки з іншого. Зауважимо, що конвенційне визначення дійсно містить формальні ознаки, але ці ознаки не відносяться до геноциду, не є його атрибутивними ознаками, а отже не можуть визначити певне явище або діяння. З точки зору формальної логіки поняття геноциду, яка міститься в Конвенції є цілком неприйнятним. Доречі, саме це є основною причиною того, що, як прийнято стверджувати фахівцями-юристами з міжнародного кримінального права, «геноцид довести складно».

Тут зауважимо, що важко довести те, чого не існує і що не відбулося. Але в цьому немає нічого дивного. Але коли мова йде про явище, яке мало місце або продовжує існувати, то його довести можна завжди, за умов наявності визначених критеріїв та волі до доведення.

Взагалі-то історія становлення цього поняття є дуже цікавою. Знов слід обмовитися, що під історією я розу-

мію не суворо науковий стандарт викладення, а те, що знаходиться у сфері міркувань і має певне метафізичне забарвлення.

Розглядаючи просування «геноцидного питання» суто хронологічно, складається враження, що науковці та практики, які опікувалися цим питанням, були засмучені необхідністю наведення визначення цього явища. Здається, що всі, хто мав дотик до вивчення та обговорення геноциду намагалися уникнути цього питання. Обговорення цього злочину, формулювання його визначення та погодження елементів геноциду є яскравим прикладом того, як очевидний і для всіх зрозумілий злочин, причому злочин кричущий та бруталний, стає чимось неможливим (з юридичної точки зору) і поглинається демагогією.

Як свідчить історія прийняття та погодження Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 року і як про це зазначають дослідники, конвенціональне визначення геноциду стало результатом компромісу [2, с. 267; 3, с. 8]. Навіть не вдаючись у деталі обговорення, одразу можна зауважити, що формулювання геноциду на компромісній основі беззаперечно вказує на те, що злочинне діяння, яке фактично відбувається в дійсності, політизується і постає у виді важеля впливу. По іншому неможна об'яснити ситуацію, коли визначення злочину «є результатом компромісу». Злочинність певного діяння завжди є наочною і не може набувати такої ознаки завдяки тлумаченням. Якщо це так, то можна сміливо стверджувати, що мова про злочин не йде. Адже злочинне діяння завжди є беззаперечним та визначеним. Доречі цього вимагає загальновідомий, в тому числі міжнародний, принцип правової визначеності. Якщо ж діяння стає протиправним лише завдяки його інтерпретації з боку правників, а тим паче політиків, таке діяння не можна розглядати як злочинне.

Але ситуація з геноцидом зовсім інша. Геноцид – беззаперечно злочин. І якщо поставити таке питання будь кому, цей будь хто відповість, що так, геноцид – це злочин. Дива починаються тоді, коли ми питаємо що ж таке цей злочин, чим він є, як його можна визначити. З цієї точки починається політика.

Отже однією з цілей цієї статті є з'ясування злочинної природи цього діяння і як максимум спробувати навести визначення геноциду.

Ще раз хотілося б акцентувати: геноцид є злочином. Це загальновизнаний факт. Отже його протиправність беззаперечна і тому всі «дискусії», які розгортаються навколо геноциду, скоріше за все, слід сприймати як етико-соціальні елементи, спрямовані на інтегрування цього явища у загальнолюдську свідомість¹ на його вивчення на первинному рівні. Нажаль у середині минулого століття цього не сталося, завдяки політичним зусиллям. На той момент найбільш прийнятним способом усунення небезпеки поїменування геноциду тим, чим він є насправді стало «компромісне» рішення – прийняття Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (далі – Конвенція)

Адже хоча ухвалення Конвенції² є насправді дуже важливим та значним кроком у справі поїменування та усвідомлення геноциду, все ж таки формулювання і загальна конструкція цього документу, його здатність породжувати юридичні наслідки не є вдалими.

Чому це так?

Загальний задум, концепція та всі формулювання Конвенції залишають єдине комплексне враження – той, хто конструював цей нормативний акт, не переслідував мету встановити юридичні критерії визначення діяння в якості геноциду і окреслити межі відповідальності за нього і механізми притягнення до відповідальності.

В цьому сенсі дуже красномовним є дуже жорстка дискусія навколо виключення з тексту конвенції згадки про визначення захищеної групи за політичною ознакою.

Але повернемося до питання про те, що саме не так з формулюванням поняття геноцид. З'ясування цього питання дасть змогу вийти на атрибутивні ознаки цього злочину і впритул підійти до «вірного» або точніше «повного» поняття геноцид.

Стаття 6 Римського статуту визначає геноцид як будь яке з наступних діянь, що вчинюються з наміром знищити, повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) завдання тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- c) свідоме створення для певної групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення;
- d) заходи, розраховані на припинення народження дітей в середовищі такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої.

Адже як видно визначення геноциду фактично відсутнє. Він визначається за допомогою переліку інших злочинів.

Фактично ми маємо справу з прикладом відсутності легального визначення геноциду. Його атрибутивні ознаки відсутні, склад правопорушення (*corpus delicti*) також відсутній бо немає специфічних об'єктивних ознак геноциду.

Єдине, що дає натяк на наявність геноциду у разі вчинення цих злочинів це намір знищити захищену групу.

Якщо виходити з «класичної» побудови складу злочину, то маємо констатувати, що є загально-кримінальні злочини, які мають масовий характер і які поєднані факультативною ознакою – мотивом, який передбачає знищення захищеної групи. Це виявляється саме таким, оскільки у вбивства умисел спрямований на позбавлення людини життя, у тілесних ушкодженнях – у завданні шкоди здоров'ю людини, у створенні неприйнятних життєвих умов – позбавлення людей умов життєзабезпечення для заподіяння їм смерті або створення її реальної загрози. Адже виявляється, що у класичній конструкції складу злочину мета знищення захищеної групи є факультативною ознакою, а саме мотивом.

Мотив злочину визначається, як внутрішнє спонукання, рушійна сила кримінально караного вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого. Мотив дозволяє визначити, чому особа вчиняє злочин [4, с. 182–183].

Тобто мотив це така складова, яка за загальним правилом, дозволяє описати злочин, допомоги його розуміння але жодним чином така складова не здатна вплинути на саму злочинність певного діяння, вплинути на його якість. Оскільки мотив це частина розумової та психічної діяльності людини, яка дуже часто не має об'єктивності, саме тому вона й розглядається як факультативна ознака. Тобто така, встановлення якої не лише є не обов'язковою але й така, встановлення якої зазвичай має лише пізнавальне значення, оскільки вона сама є виключно інтелектуальною.

В той же час, якщо вести мову про злочин геноциду, мотив визнається вирішальною ознакою, яка безпосередньо впливає на кваліфікацію.

Причому ця факультативна ознака є не єдиною умовою констатації наявності геноциду. Скажімо не можна вести

¹ Це є дуже важливим, адже проговорення проблеми геноциду сприяє його усвідомленню та може кінцем від'єднати геноцид від політики бо коріння геноциду лежить ще у колоніалізмі. Найбільш масштабні метрополії і до цього часу зберігають важелі впливу на колишні колонії і ця травма лишилась назавжди. Але кожна метрополія на колективному рівні дуже добре «усвідомлює» небезпеку визначення геноциду за допомогою тих ознак, які його реально складають, оскільки таке визначення геноциду (визначення тим, чим він є і що всі розуміють) складає велику небезпеку, бо геноцид не має строків давності притягнення до відповідальності.

² З точки зору якості документу, Конвенція – це крок уперед і два назад.

мову про одну особу, яка реалізує намір вчинити геноцид. Пересічний громадянин, який приймає рішення вчинити геноцид відносно певної захищеної групи, навряд чи буде притягнутий до відповідальності за геноцид. Потрібні більш вагомі можливості на боці виконавця геноциду, щоб він зміг понести відповідальність за нього.

Аналогічно і щодо способу виконання геноциду. Існуюча судова практика та практика доктринального визначення геноциду вказує на те, що геноцид переважно виконується шляхом фізичного знищення представників захищеної групи.

В рішенні Міжнародного суду ООН в *Bosnian Genocide Case* було уточнено, що геноцид обмежується «фізическим или биологическим уничтожением группы» [5]. Але, як свідчить історія фізичне знищення є не єдиним способом виконання цього злочину. Про це красномовно свідчить історія прийняття Конвенції проти геноциду і обґрунтування геноциду як такого. Як зазначалося вище, Рафаль Лемкін, ведучи мову про геноцид, зазначав, що цей злочин проявляється не лише у фізичному знищенні, а перш за все у свідомому і скоординованому знищенні середовища, ґрунту для існування певної захищеної групи.

Як видно, фактичний стан справ і практика Міжнародного кримінального суду та трибуналів, які розглядали і розглядають провадження, в яких формулюють підозри на вчинення геноциду, свідчать про те, що визначення геноциду, яке наведено у нормативних актах, не працює. А точніше є таким, що потребує постійного уточнення в кожному конкретному випадку. Причому уточнення потребують не фактичні обставини, а саме нормативне визначення геноциду.

Зокрема, визначення не дає відповіді на питання: чи є геноцид фізичним знищенням або ж він може мати й інші форми? З якого моменту геноцид вважається виконаним? Чи повинна бути знищена вся захищена група або ж лише її частина? Якщо частина, то яка? За якими критеріями слід визначати те, що створені життєві умови дійсно розраховані на повне або часткове фізичне знищення захищеної групи і що створення таких умов дійсно переслідувало геноцидну мету.

Нажаль відповіді на це питання визначення геноциду не дає. Суди та трибунали кожного разу з'ясовували вказані питання щодо конкретного випадку. Причому повторюю та підкреслюю, що мова не йшла про наявність або відсутність певних ознак у діянні і можливості кваліфікувати діяння за ознаками геноциду, ні! Мова йшла про визначення та констатування ознак геноциду, які відсутні у нормативному визначенні цього злочину.

Що це означає? Це означає, що визначення поняття геноцид сьогодні відсутнє. Як було зазначено вище геноцид визначений не за змістом і суттю, а як натяк на те, що інші злочини можуть приховувати під собою геноцид.

Такий стан речей дає змогу констатувати, що геноцид це особливий злочин, який ґрунтується перш за все на суб'єктивній стороні та ознаках, але не вичерпується ними.

В той же час судова практика окремих трибуналів обґрунтовувала необхідність врахування як суб'єктивних, так і об'єктивних критеріїв. Це стосувалося визначення захищеної групи, але в контексті, який я вважаю важливим, це не є визначальним. Я вважаю, що важливим є той підхід, а точніше його відсутність, який демонструють юристи (судді, прокурори та адвокати) при розгляді проваджень, в яких висувається обвинувачення у геноциді. Зокрема, у справі *Semanza МУТР* зазначав, «щоб відповісти чи підлягає група захисту, слід оцінювати в кожному випадку об'єктивні критерії певного соціального та історичного контексту, а також суб'єктивні відношення злочинців до жертв як представникам окремої групи» [6]. Так же і в деле *Kajelijeli МУТР* сказав, що: «принад-

лежность к группе является (...) скорее субъективным, чем объективным понятием, где жертва воспринимается исполнителем геноцида как принадлежащая группе, предназначенной для уничтожения [7].

Як видно, рішення у справах про геноцид приймаються на підставі міркувань та оцінки не фактичних обставин, а змісту існуючого поняття геноцид. Можна навіть піти далі і сказати, що певні факти «підтягуються» під геноцид.

Тож виходить, що принцип правової визначеності у провадженнях щодо геноциду не працює. Юристи покладаються на «конкретні» та «індивідуальні» обставини певних проваджень. Це, в свою чергу, свідчить про те, що практика визнала, що поняття геноциду відсутнє. Його немає як визначення, яке дає змогу вказати на суттєві ознаки та описати їх. А отже за таких умов неможна вести мову про вдалу, прозору та послідовну кваліфікацію геноциду.

Такий стан наражає на думку про те, що геноцид – це «політичне» поняття, перш за все спекулятивне кліше. Певно саме тому існує думка, що його «доводити» складно. Бо політики зловживають цим терміном з одного боку, а з іншого ніхто не може сказати що це таке.

Звісно, що такий стан не сприяє унормуванню геноциду, як злочинного діяння і тим паче не сприяє притягненню до відповідальності за цей злочин тих, хто його вчинює.

В той же час наведені міркування не слід сприймати як вказівку на те, що злочину геноцид не існує. Навпаки, я вважаю, що цей злочин існує, більш того, його зміст є очевидним і зрозумілим і лише з політичних міркувань та надмірної «обережності» правники не формулюють належне поняття геноциду.

Причому ще Рафаль Лемкін дуже точно і повно визначив геноцид, відзначаючи, що фізичне знищення захищеної групи не є єдиним визначальним елементом геноциду. Групи бувають дуже численними і геноцидний намір з точки зору знищення групи часто не досягає результату. Практика визначення того, що геноцид може стосуватися й частини групи беззаперечно продемонструвала, що кількісний показник в геноцидних злочинах має оціночне значення і не може розглядатися як вирішальний критерій.

У справі “*Prosecutor v. Radislav Krstic – Appeals Chamber – Judgment – IT-98-33 (2004) ICTY 7*” [8] розглянуто питання про «частковість» і визначено, що частина, що є об'єктом посягання, повинна бути досить значною, щоб впливати на групу в цілому. В пункті 12 зазначено: “The intent requirement of genocide under Article 4 of the Statute is therefore satisfied where evidence shows that the alleged perpetrator intended to destroy at least a substantial part of the protected group. The determination of when the targeted part is substantial enough to meet this requirement may involve a number of considerations. The numeric size of the targeted part of the group is the necessary and important starting point, though not in all cases the ending point of the inquiry. The number of individuals targeted should be evaluated not only in absolute terms, but also in relation to the overall size of the entire group. In addition to the numeric size of the targeted portion, its prominence within the group can be a useful consideration. If a specific part of the group is emblematic of the overall group, or is essential to its survival, that may support a finding that the part qualifies as substantial within the meaning of Article 4” [9].

Основний акцент Лемкін робив на знищенні середовища існування для захищеної групи. І саме це, на мою думку, є точкою відліку для нормативного визначення злочину геноцид. Він наголошував, що геноцид, перш за все це скоординований план різних дій, спрямованих на руйнування суттєвих основ життя національних груп з метою їхнього знищення. Метою такого плану, власно, і буде знищення середовища існування захищеної групи, яке може полягати у викорененні політичних і соціальних інститутів,

культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також знищення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності та навіть життя осіб, що належать до таких груп.

Саме ці ознаки є вирішальними, оскільки вбивства, навіть масові, особливо в умовах війни, не можуть беззаперечно вказувати на наявність геноциду. А от скоординований план, причому такий, який виходить від авторитетних та могутніх, багатих на ресурси, джерел є беззаперечним свідченням геноциду.

Тому я вважаю, що найважливішими ознаками та фактичними даними, які можуть вказувати на наявність злочину геноцид, є, перш за все, контекст, до якого слід включати не лише поточний перебіг подій, а й попередні події та вчинки, коріння та розгортання певної ситуації у часі, історичні підвалини, задіяні ресурси та докладені зусилля, які витрачені або готові та витрати в поточний момент або в майбутньому та ін. Беручи до уваги перераховані фактори та події можна без будь-яких складнощів скласти об'єктивну картину тих результатів, які досягаються всіма цими зусиллями. Скажімо, якщо ми бачимо, що військові без будь-якої очевидної причини та без будь-якого зв'язку з вирішенням бойових завдань нищать людей, об'єкти цивільної та критичної інфраструктури і що це відбувається масово, систематично та зухвало, ці факти дають підстави серед іншого підозрювати наявність геноцидного наміру. Якщо ж ми додаємо до вказаного ще масову дискримінаційну пропаганду, яка закликає знищувати представників певної групи, а також неприкрити зовнішню та внутрішню політику певної держави або соціальної групи (яка має виражені межі та вирізняльні ознаки), то це вже дає без-

умовні підстави проводити розслідування відповідних діянь, як таких, що мають геноцидний намір. Таку позицію відстоювали юристи Громадської організації «Харківська правозахисна група» під час документування злочинів російської федерації, які масово вчинювалися в місті Маріуполь [10].

Доречі, фактично до аналогічного висновку кінець кінцем доходили і судді, які розглядали справи з підозрою на геноцид. Наприклад, у справі *Muvunyi* [11] в МУТР, зазначалося, що у разі відсутності **прямих доказів** існування геноцидного наміру, які іноді важко отримати, висновок про нього можна зробити на підставі відповідних непрямих доказів, фактів та свідчень, що можуть привести поза розумним сумнівом до усвідомлення існування такого наміру за умови, що це єдиний розумний висновок, який можна зробити на підставі сукупності фактів та свідчень.

Отже той перелік діянь, які за певних умов можуть бути кваліфіковані як геноцид і які містяться у Римському Статуті, насправді мають мало відношення до геноциду, як соціального, правового та політичного феномену. Насправді вирішальне значення має очевидна наявність скоординованого плану дій. Ознаки наявності такого плану, зазвичай, є достатньо очевидними. В такому випадку ми маємо всі можливості і підстави збирати докази та свідчення без будь-яких туманних тлумачень та обгрунтувань, а також маємо можливість формулювати юридичне, нормативне визначення геноциду, яке за формальними ознаками описує діяння, що визначається геноцидом. І у такому випадку кваліфікація таких діянь має якості прозорості, наочності та правової визначеності.

Однак наведення визначення не є предметом цієї статті, тож я залишаю це питання відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Video interview with Raphael Lemkin – CBS News на YouTube
2. Robert Gellately & Ben Kiernan (2003). *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. с. 267. ISBN 0-521-52750-3.
3. Staub, Ervin (31 липня 1992). *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. с. 8. ISBN 0-521-42214-0.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 182–183
5. Справа про застосування Конвенції про запобігання злочину геноцид та покаранні за нього (Боснія та Герцеговина проти Сербії та Черногорії), рішення від 26 лютого 2007 р. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>
6. *The Prosecutor v Semanza*, Case No. ICTR-97-20-T, Decision (15 May 2003), para 317
7. *The Prosecutor v. Juvénal Kajelijeli* (Judgment and Sentence) URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTR,404466007.html>
8. Judgment: 19 April 2004 PROSECUTOR v. RADISLAV KRSTIC] <https://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/en/krs-aj040419e.pdf>
9. Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, U.N. Doc. S/25704 at 36, annex (1993) and S/25704/Add.1 (1993), adopted by Security Council on 25 May 1993, U.N. Doc. S/RES/827 (1993) <http://hrlibrary.umn.edu/icty/statute.html>
10. Голоси війни. Маріуполь. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4803&download_id=1632
11. *The Prosecutor v. Tharcisse Muvunyi*, ICTR-00-55A-T (11 February 2010)